

Simplicia a nádoby jezuitské lékárny v Telči

Simplicia and medical containers from the Jesuit pharmacy in Telč

Anna Hamrlová

Došlo 13. března 2017 / Přijato 3. srpna 2017

Souhrn

Jezuitská lékárna v Telči vznikla pro potřeby zdejší koleje po roce 1657 a vytrvala i po zrušení Tovaryšstva Ježíšova v roce 1773, kdy ji poslední lékárník Ignác Lyro odkoupil a přemístil z klášterních prostor do jednoho z domů na náměstí. U příležitosti soupisu majetku a následného prodeje vznikl podrobný inventář veškerého lékárenského vybavení od skříní, přes laboratorní pomůcky až po jednotlivé suroviny a léky. Soupis je rozdělen na část simplicíí a hotových léčiv, poslední strany zaznamenávají pomůcky a nádoby užívané k zpracování, výrobě léků a jejich uchování. Léčiva zahrnují různé části rostlin, minerály, drahokamy či části živočichů. Seznam je veden vesměs abecedně, někdy s vyčleněnými skupinami podle typu. Každá z položek je opatřena údajem o množství a ceně. Mnoho surovin přitom pochází ze zámoří, oblastí, kam zdejší jezuité odcházeli jako misionáři. Z původního bohatého zařízení se dochovaly pouze tři lékárenské skříně a několik nádob, především dýhových krabic a keramických stojatek. Dochované části lékárny spolu s inventářem dávají poměrně dobrou představu o vybavení i vybavenosti telčské jezuitské apatyky prodávající zboží z různých částí světa. Jezuitský konvent tak vykresluje jako důležité centrum pro obyvatele města nejen v polovině 18. století, jehož tradice zůstává ve zdejší lékárně dodnes.

Klíčová slova: lékárna • Tovaryšstvo Ježíšovo • 18. století • léčiva • lékárenské nádoby

Summary

The Jesuit pharmacy in Telč was founded after 1657 within the premises of the Jesuit cloister; it survived the dissolution of Jesuits in 1773 and thanks to its purchase by the last pharmacist Ignac Lyro it was relocated to one of the houses in the square. During the stocktaking of the property and its sale, a detailed inventory of pharmacy equipment was recorded, including cabinets, laboratory tools, ingredients or drugs. The inventory is divided into

parts of ingredients and prepared medications, the last lists recording the tools and containers for its preparation, production and preservation. The ingredients contain various parts of plants, minerals, precious stones or even parts of animals. The list is written mainly in the alphabetical order, in some cases with specified types of groups. Every item is provided with information about its price and quantity. Many ingredients originated from overseas countries, the areas of Jesuit missionary activities. Of the former rich equipment, only three pharmacy cabinets and a few containers, mainly veneer boxes and ceramic drug jars, have survived. All these parts together with the inventory give us a comparatively clear notion about the equipment and even facilities of the Jesuit apothecary in Telč, which sold items from different parts of the world. The Jesuit convent seems to be an important centre for town inhabitants not only in the 18th century; its legacy has remained in the local pharmacy till today.

Key words: pharmacy • Societas Jesus • 18th century • medications • medical containers

Úvod

Základ každé lékárny tvořily nejen léčivé přípravky, ale i tzv. *simplicia*, základní suroviny zahrnující drogy rostlinného původu, minerály, oleje, klovatiny a řadu dalších látek. Každé z nich mělo v přehledném lékárenském řádu své místo a nádobu, ve které bylo skladováno a připraveno k prodeji či dalšímu použití. V jezuitské lékárně v Telči se drogy uchovávaly podobně jako v ostatních apotékách v dřevěných skříních, keramických stojátkách a dýhových krabicích, z nichž se dodnes některé dochovaly. O bohaté škále simplicíí svědčí především inventář (obr. 1) sepsaný po zrušení jezuitského řádu, zaznamenávající množství a cenu, na kterou se daná váha vyhodnotila. V bohatém seznamu nepřekvapí ani velký počet surovin z Asie a Ameriky, často pocházejících z území misijní činnosti jezuitského řádu.

Historie telčské lékárny spolu s tematikou lékárnických skříní již byla popsána především ve starším článku J. S. Nováka¹⁾, dochovaný inventář však odhaluje řadu zajímavých přírodních produktů, které stojí za zvláštní připomenutí. Podobou lékárenského prostoru v obecném měřítku se alespoň do menší míry zabývá většina literatury s historicko-lékárenskou tematikou²⁾. V případě

Mgr. Anna Hamrlová (✉)

Národní památkový ústav, ústřední odborné pracoviště v Telči
Hradecká 6, 588 56 Telč

e-mail: hamrlova.anna@npu.cz

Plant Name	Quantity	Price
Lad Galang. 8H		32
gentian. 25H		2
Jalap. 8H		11
helibor. alb. 8H		50
nigr. 6H		1
Ipecacuan. 14H		4
Ipecacuan. 8H		2
lilium alb. 2H		12
ligustic. 14H		0
mechoacan. 24H		6
meu. 1H		12
mos. Diabol. 14H		24
offic. 8H		36
Rhac. alb. 24H		50
prim. rivall. 8H		36
polypod. 10H		1
pyreth. 14H		48
Rhabarbar. 14H		17
monach. 2H		36
Salap. 8H		36
Salap. 8H		30
Salap. 8H		3
Salap. 8H		1
Salap. 8H		3
Salap. 8H		36
Salap. 8H		1
Salap. 8H		2
Salap. 8H		54
Salap. 8H		1
Salap. 8H		1
Salap. 8H		30
Salap. 8H		8
Salap. 8H		4
Salap. 8H		17
Salap. 8H		244

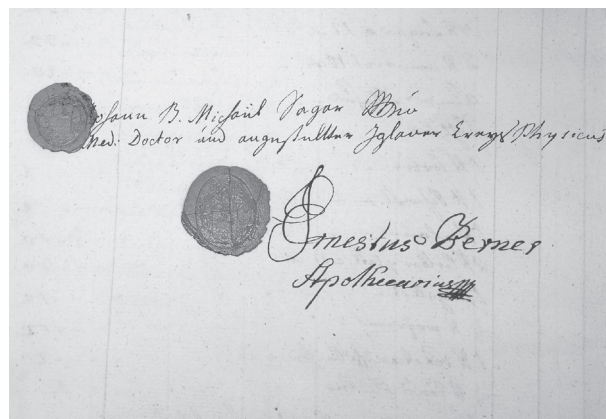
Obr. 1. Inventář z Moravského zemského archivu v Brně se soupisy simplicii a údaji o množství a ceně

Telče je předmětem dalšího výzkumu situování officíny a dalších místností souvisejících s chodem lékárny. S jistotou lze prozatím říct, že officína se nacházela v budově koleje³⁾. Předpokládat lze i malířskou výzdobu místnosti, její forma ani ikonografie však nejsou známy. Dějinami lékařství spjatými s jezuitským řádem se v současné době zabývá především Karel Černý, autor řady poutavých článků působící na Ústavu dějin lékařství Univerzity Karlovy⁴⁾, další texty lze nalézt spíše ze starší doby⁵⁾. Lékárnictví je studováno i u dalších řádů, např. milosrdných bratří⁶⁾ či kapucínů⁷⁾. V literatuře je možné se mimo jiné dočíst o výjimečném životě jezuitského botanika Gregoria Josepha Camela⁸⁾, jenž procestoval Jižní Ameriku a Filipíny, na svých cestách studoval tamější flóru a rostliny užíval jako farmaka. Podobným způsobem se na získávání znalostí nejen o nově objevených rostlinách a jejich účincích podílela řada jezuitských bratrů vysílaných na daleké misie. Historie první výpravy jezuitských misionářů do Nového světa se začala psát roku 1678⁹⁾ a přibližně o 100 let později byla léčiva objevená v Novém světě již běžnou součástí lékárnického sortimentu. Nicméně popisy rostlin a jejich účinků vznikaly již o mnoho let předtím, první ucelený popis představoval *Codex Badianus* Martina de la Cruz (1552)¹⁰⁾. Pro současného pozorovatele je dovoz surovin z celého světa poutavým

faktem, transkontinentální transport však probíhal daleko dříve. Obchod s léčivými rostlinami je znám od 9. století, kdy se dovážely podobně jako koření přes stěžejní přístavy – Benátky, Malta, Janov a Florencie. Zatímco dispozice lékáren a jejich místností zůstávala víceméně stejná, prodávaná léčiva procházela neustálým vývojem, který souvisel se zámořskými cestami a nově dováženými rostlinami. Jezuité v tomto ohledu sehráli důležitou roli a nově objevené rostliny zapojili do lékárnického sortimentu, dosáhli tím navíc originální nabídky poutavé pro zákazníky. Ačkoliv se první lékárny neomezovaly žádnými nařízeními a uložená a prodávaná léčiva závisela spíše na lékárníkovi, brzy vznikaly první lékopisy s recepty pro přípravu léčiv¹¹⁾. Od roku 1729 bylo v českých zemích v platnosti *Dispensatorium medico-pharmaceuticum Pragense*. V době zrušení jezuitského řádu vchází v platnost *Pharmacopoea Austriaco provincialis* (1774) platná pro celé Rakouské císařství¹²⁾.

Rostliny, minerály a další drogy jako nezbytná simplicia

O produktech prodávaných v jezuitské lékárně v Telči nás informuje výše zmiňovaný inventář uložený v Moravském zemském archivu. K jeho sepsání došlo v souvislosti s uzavřením lékárny 5. února 1774, jak dosvědčuje úvodník dokumentu¹³⁾. V době uzavření se veškerý materiál v celkové hodnotě 2512 zl. 24 kr. (vídeňský zlatý, krejcar) nalézal ve skladu „pod dohledem města Vidně“, z toho byla simplicia vyčíslena na 750 zl. 36 kr. Kromě výše uvedených materiálů je zde zaznamenáno množství různých léků, řada nádob a vybavení nezbytné k lékárenské a přípravné laboratorní činnosti. Veškeré položky jsou opatřeny údajem o zde nalézaném množství, včetně ceny, která byla, alespoň pro skupinu medikamentů „*Composita Achemica medicamenta*“, vyčíslena v poloviční ceně její skutečné prodejní hodnoty. Na závěr inventáře jsou uvedeny podpisy lékárníka Ernesta Bernera a jihlavského lékaře Johanna B. Michaila Sagara, kteří inventuru a vyčíslení provedli (obr. 2).



Obr. 2. Poslední strana Inventáře s pečeti lékárníka Ernesta Bernera a jihlavského lékaře Johanna B. Michaila Sagara, kteří soupis prováděli

Dokument doprovází několik listin z korespondence s Guberniem v Brně, nejvyšším správním úřadem, zajišťujícím mimo jiné prodej telčské lékárny poslednímu jezuitskému lékárníkovi Ignáci Lyrovi. Uvedené drogy sloužily především k léčebným účelům, řada z nich je nicméně známa i pro další využití. Po výčtu simplicíí, někdy řazených do skupin, jindy dle abecedního pořádku celku, inventář pokračuje uvedením tzv. komposit, již hotových léčivých přípravků.

Rostlinná léčiva

K nejcennějším položkám rostlinných léčiv patřily dnes poměrně běžné části rostlin. Pro současného člověka



Obr. 3. Lékárenská skříň



Obr. 4. Čelo zásuvky z lékárenské skříně pro uložení zázvoru

může být překvapující výběr ze dvou druhů léčivých aloe, z nichž byla dražší *Aloe vera*, *Aloe succotrina* (v inventáři (dále jen zkratka inv.) *Aloe succotrini.*, 1¼ lb. (libra) za 1 zl. 45 kr.), užívaná již ve středověku jako prudké projímadlo¹⁴). Proti kolice a bolesti¹⁵) se využívaly dnes málo časté bobule vavřínu, *baccae lauri* (inv. *baccar. laur.*, 28 kr. za 3½ lb.). Dále u nejvíce ceněných položek najdeme zastoupení hřebíčku – *Eugenia caryophyllata* (inv. *caryophil.*, 1¼ lb. za 6 zl.), oblíbeného koření užívaného rovněž pro znečistlivění v rámci zubního lékařství. V inventáři jsou některá simplicia psána pohromadě dle typu nebo části rostliny (např. kůry, kořeny apod.), další jsou pak samostatně seřazeny dle abecedního pořádku. Ze skupiny kůr byla důležitým jezuitským artiklem především chinovníková kůra – *cortex chinae* (inv. *cort. chinae*), dovážená z Nového světa. V Telči se množství 4 lb. cenilo na 6 zl. 48 kr. K prodeji byla dále kůra granátového jablka, *cortex* (inv. *cort. Granati*, ½ lb. za 8 kr.), guajaku léčivého – *guaiacum officinale* (inv. *guajac*, 3 lb. za 30 kr.) z Jižní Ameriky s účinky na kožní choroby a údajně i syfilis¹⁶) a kašti (inv. *sassafras*, ½ lb. za 24 kr.). Kůra se využívala i ze stromů mandlovníků (inv. *myrabol.*, ½ lb. za 4 zl. 12 kr.), odebíraná až z pěti jeho druhů.

Jezuitská lékárna v Telči nabízela poměrně široký výběr olejů různých rostlinných léčiv, v inventáři uvedených v jedné skupině. Zaznamenán je olej z kopru vonného – *anethum graveolens* (inv. *ol. anethi*, 5 lt. (vídeňský lot) za 2 zl. 30 kr.), dále anýzový (inv. *ol. anuis*, 4 lt. za 48 kr.), hřebíčkový (inv. *ol. caryophil.*, 5 lt. za 4 zl. 30 kr.), skořicový (1½ lt. za 18 zl.), levandulový (4 lt. za 1 zl. 40 kr.), z muškátového oříšku (inv. *ol. macis.*, 1½ lt. za 3 zl.), majoránkový (inv. *ol. majoran.*, ½ lt. za 24 kr.) na potírání unavených údů, nervů a šumění v uších, myrhopový (inv. *ol. myrrhae*, 3 lt. za 1 zl. 48 kr.), z routy vonné (inv. *ol. rutae*, 4½ lt. za 2 zl. 42 kr.) na poranění kloubů a zhmožděnin, šalvějový (inv. *ol. salviae*, 5 lt. 1 q. za 2 zl. 30 kr.), vavřínový (inv. *olea laurin*, 8 lb. za 3 zl. 44 kr.), opiový (inv. *ol. piuthebaai*, 2¾ lb. za 19 zl. 45 kr.), absintový (inv. *ol. absynth*, 1 lt. za 24 kr.) či oleje z rostliny *melaleuca cajuputi* (inv. *ol. cajebut*, 1½ lt. za 3 zl. 45 kr.), původem z Indonésie a užívané při hysterii, epilepsii, revmatismu i bolení zubů¹⁷). Mezi oleji je uveden i olej vitriolový, dnes označovaný jako kyselina sírová (inv. *ol. vitriol.*, 6 lb. za 1 zl. 12 kr.).

Další skupinu léčiv dle inventáře představovaly klovatiny čítající 31 typů včetně kalafuny (inv. *gum. colophon*, 1 lb. za 6 zl. 12 kr.), borovicové pryskyřice, pryskyřice z guajaku léčivého (inv. *gum. guajac*, 20 lt. za 1 zl. 40 kr.), myrhy (inv. *gum. myrrhae*, 3 lb. 14 lt. za 6 zl. 44 kr.) či kafrovníku (inv. *gum. camphor.*, 2 lb. 23 lt. za 6 zl. 12 kr.) z východní Asie. K nejdražším patřila pryskyřice z ločidla čertova lejna (inv. *gum. sagapen*) v množství 1 lb. 26 lt. oceněná na 11 zl. 12 kr. či pryskyřice ze svlačce počistivého (inv. *gum. scamon.*, ½ lb. za 2 zl. 45 kr.), užívaná jako pročišťovací prostředek, a pryskyřice z marulky lékařské (inv. *gum. storac. Calaminth*, 1½ lb. za 3 zl. 15 kr.) na různé záněty a rány.

Na velké množství kořenů uchovávaných v lékárně upomíná mimo jiné lékárenská skříňka uložená v Muzeu Vy-

sočiny Jihlava v pobočce v Telči, zdobená výjevy krajin na čelech zásuvek (obr. 3, 4). Zatímco částečně dochovaný dřevěný lékárenský nábytek je určen pro 27 druhů kořenů, lékárna jich dle soupisu nabízela na 64. K těm nejdražším přitom patřila dnes oblíbená rebarbora, tedy reveň kadeřavá (inv. *rhabarbar*, lat. *Rhabarber*, 4¼ lb. za 17 zl.). Její kořen se užíval jako projímadlo a měl povzbuzovat chuť k jídlu. Prodáván byl i dnes oblíbený a často užívaný zázvor (inv. *zinziber alb.*, *zinziber album*, 8 lt. za 80 kr.), jehož způsoby užití se uváděly již ve středověkých rukopisech.

O něco méně početná byla skupina semen s 36 druhy, mezi nimi např. semena okurky (inv. *cucumer*, *cucumero*, ½ lb. za 11 kr.), tykve (inv. *cucurbit.*, *cucurbita*, 3½ lb. za 1 zl. 10 kr.) původem z latinské Ameriky, či melounu (inv. *melon*, 6 lb. za 1 zl. 42 kr.), rostlinami pěstovanými i u nás již v 16. století. Mezi zajímavější artikly patří semena či spíše výtrusy plavuně vidlačky (inv. *lycopodu*, 1 lb. za 40 kr.) užívané při kožních zánětech a sloužící rovněž k obalování pilulek.

Součástí lékárenského sortimentu bylo dnes běžné známé a užívané ovoce či koření. K dostání byly různé druhy sušeného ovoce, dosvědčující oblíbenost exotického zboží. Tyto drogy již v inventáři nevytvářejí samostatné skupiny. Nabízely se např. datle (inv. *Dactyl.*, 1 lb. za 18 kr.) a fíky (inv. *ficus*, 1 lb. za 10 kr.). V širokém sortimentu nechyběly ani houby, i když jsou spíše výjimečné. V pramenech se objevuje např. *agaricus*, žampion mandlový (inv. *agaricus mund.*, 48 lt. za 30 kr.) původem ze Střední Ameriky, mnohem více je však zastoupeno koření dovážené z celého světa. Např. kardamom (inv. *cardamom.*, 3½ lt. za 10 kr.) původem z oblasti Indie a Pákistánu užívaný jako účinné projímadlo a při střevních potížích. Zcela běžně se dovážely i listy vavřínu (1 lb. za 16 kr.). Mnohem cennější byl květ, *macisdis*, muškátovníku pravého (inv. *macis. flor.*, 1 lb. za 7 zl. 30 kr.), užívaný nejen jako koření, ale i jako doporučovaný lék na slabost žaludku. K běžnějším lze zařadit např. koriandr (inv. *coriand.*, 1½ lb. za 15 kr.). Jako porovnání cen koření a vzácných surovin s běžnějšími druhy rostlin dobře poslouží květy heřmánku římského známého též jako rmen (inv. *chamaemelum nobile, flores chamomil. Roman.*, 1¼ lb. za 51 kr.), často používané, ač dovážené, byly i listy seny s projímavými účinky (1 lb. za 1 zl. 10 kr.) či její lusky (20 lt. za 1 zl. 25 kr.). Zvláštní užití umožňovalo líčidlo obecné – *phytolacca decandra* (inv. *gra. kermes, granula kermes*, ½ lb. ta 2 zl. 4 kr.) užívané pro barvení vín či cukrovinek. K nebezpečným drogám patřila jádra hořkých mandlí – *amygdala amara* (inv. *Amigdal. amar.*, 64 lt. za 42 kr.). Kromě výše uvedených příkladů inventář zaznamenává i nespočet dalších drog, např. dvojčet trnatý, ledvinovník, orchideje, bobule vavřínu, myrhovník, ricin, kolokvintu obecnou apod.

Léčiva živočišného původu

K nejcennějším a bezesporu nejzajímavějším exponátům patří hned několik zástupců simplicii z živočišné říše. Velrybí produkt *Ambra grisea* (inv. *abra grjsee*)

byl vyčíslen v množství 20 gr. (grain¹⁸) za 42 kr., tedy přibližně v ceně 1 lt. za 9½ zl. Značné ceny dosahovalo pižmo z jelenovitého zvířete kabara pižmového, jedno z nejdražších přírodních materiálů často užívané k výrobě parfémů. V Telči bylo k dostání za poměrně velkou částku 9 zl. 45 kr. za pouhých 6 q., což odpovídá ceně jednoho lotu za 6 zl. 30 kr. K dostání byly rovněž bezoárové kameny¹⁹ vzniklé v žaludcích přežvýkavců, např. *bezoar occidentale* (inv. *bezoar occid.*, 2 zl. 15 kr. za 1½ lt.) ze žaludku jihoafrické antilopy losí²⁰, *bezoar z Goy* (inv. *bezoar de Goa*, 1 lt. 1q. za 1 zl.) či nejdražší *bezoar orientale* (inv. *bezoar oriental*) v ceně ½ q. za 2 zl. 15 kr. Název *Collae piscium* (inv. *Colloe piscium*, 1½ lb. za 7 zl. 30 kr.) označoval výtažek z plovacího měchýře jeseterovitých ryb, jeseteří klíh, zv. vyzina²¹.

Poměrně rozmanitý byl výběr sádel, tvořící v inventáři samostatnou skupinu, od lípana – *axungia aschiae* (inv. *axung asch.*, 4 lt. za 9 kr.), přes sádlo bobří – *castoris* (inv. *castor.*, 1½ lt. za 4 zl. 48 kr.), psí (inv. *canis*, ½ lb. za 24 kr.), zaječí (inv. *leporis*, ½ lb. za 48 kr.), štičí – *lucii piscis* (inv. *lucii pisc.*, ½ lb. za 18 kr.), jezevčí (inv. *taxi*, 1 lb. za 1 kr.) až po medvědí (inv. *ursi*, ¾ lb. za 45 kr.). Sádlo vepřové ani hadí, rovněž obvykle prodávané, se v inventáři neuvádí.

Součástí lékárenské nabídky nebyly pouze drogy rostlinného či živočišného původu, bylinné směsi a podobné přípravky, jak by se na první pohled mohlo zdát. Z dalších přírodních produktů se nabízel např. žlutý *cera citrina*, inv. *cerae citrinae*, 10 lb. za 6 zl.) a bílý včelí vosk (*cera alba*, inv. *ceruss alb.*, 9 lb. za 2 zl. 15 kr.), nechyběl ani bílý (*corallium album*, inv. *corrall. alb.*, 2 lb. za 1 zl. 36 kr.) a červený korál (*corallium rubrum*, inv. *corrall. Rubr.*, 2 lb. za 1 zl. 12 kr.). Korál spolu s myrhou, smaragdem, aloe a dalšími ingrediencemi byl mimo jiné součástí tzv. klementinských pilulek²², kterými se řád proslavil. Cynomorium podivné, *fungus malitensis* neboli *cynomorium coccineum* (inv. *fungus melitensis*, 8 lt. za 1 zl. 23 kr.), se stalo od středověku velmi ceněným zbožím pocházejícím z Malty. Užívalo se na zastavení krvácení či jako afrodiziakum²³. Jediněčný, v lékárnách však často užívaný, je i legendární roh jednorožce (inv. *unicorn. fossil.*, *unicornis fossilis*), ve skutečnosti roh narvalí, v Telči prodávaný 4 lb. za „pouhých“ 5 zl. Vysoce toxickou drogu v rámci zboží představoval kantharidin (*cantharid.*, 8 lt. za 48 kr.), látka z brouka puchýřníka lékařského – *Cantharis vesicatoria*, užívaná v malých dávkách rovněž jako afrodiziakum.

Léčiva z neživé přírody

Různé druhy minerálů jsou uváděny v rámci simplicii i komposit. Mezi simplicii je jím např. minerál salkimika – *sal ammoniac* (inv. *sal. Amoniac.*, 5 1/25 lb. za 8 zl. 15 kr.). Poměrně běžnou byla skupina kamenů a drahokamů, rovněž užívaných k léčení. V inventáři jsou zaznamenány různé druhy od karneolu (inv. *carneol*, ½ lb. za 40 kr.), granátu (inv. *granat*, ½ lb. za 13 kr.), hematitu (inv. *hematit*, 10½ lb. za 2 zl. 34 kr.), magnetu (inv. *magnet*, 2 lb. za 40 kr.) až ke smaragdu (inv. *smara-*

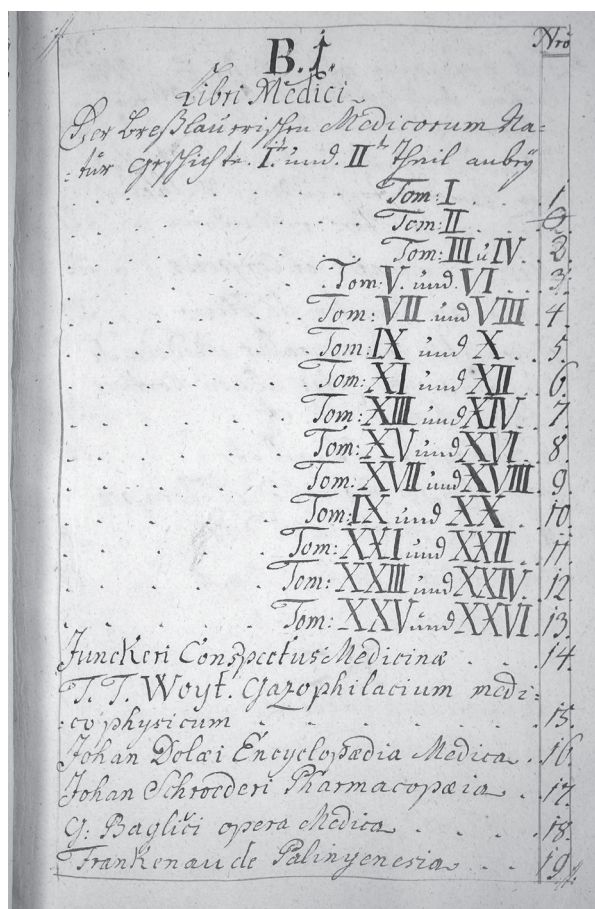
gd, 6 lt. za 9 kr.) či pemze (inv. *pumicis*, 5 lb. za 14 zl. 15 kr.) ke hlazení povrchů a obrušování kůže. Z jedovatých polokovů se prodával známý arsen, a to hned ve třech formách, který bylo možné pořídit v nejběžnějším typu *Arsenicum album* za cenu 2 lb. za 24 kr.

Malou, nicméně nebezpečnou skupinu představovaly kyseliny označované jako *spiritus*, duch, samostatně klasifikované i v inventáři. V telčské lékárně bylo uloženo pět druhů, mezi ně patřila kyselina dusičná (inv. *spirit. nitr.*, *spiritus nitri*, 2 lb. za 1 zl.), silná žíravina, k jejíž výrobě se v Evropě dospělo již ve 14. století, kyselina chlorovodíková (inv. *spirit. salis.*, *spiritus salis*, 1 lb. za 30 kr.) a kyselina sírová (inv. *spirit. sulph.*, *spiritus sulphur*, 4 lb. za 2 zl.). Pod názvem *argentum vivum* (inv. *argent. vivi.*, 2½ lb. za 5 zl. 37 kr.), „živé stříbro“, se ukrývala rtuť²⁴, zmíněn je i zlatý pigment.

Uvedené skupiny a příklady reprezentují bohatý sortiment telčské lékárny, za sekci simplicii poté následují komposita, vzhledem ke specifčnosti textu však již nejsou v této studii uvedena. Komplexnost lékařského zázemí však dále dokládá soupis lékařské literatury.

Knihovní zázemí

O teoretickém zázemí lékárny i medicínské praxe si lze udělat poměrně dobrou představu z inventáře knihovního fondu někdejší jezuitské koleje. Pod sekci „*Libri Medici*“



Obr. 5. *Catalogus der Teltscher Regal Bibliothek, první list sekce „Libri Medici“*

(obr. 5) a signaturou „B1“–„B4“ bylo možné dohledat řadu medicínských knih. K dílům spadajícím přímo pod křídla farmacie přitom patří především kniha německého farmakologa Johana Schrodera *Pharmacopoeia* a *Clavis Pharmaceutica Schroderiana* Friedricha Hoffmana popisující výrobu a složení řady přípravků. Většina titulů je věnována lékařství jako takovému, např. *Medicina mentis et corporis* patrně od autora Ehrenfrieda Walther von Tschirnhaus, několik publikací *Miscellanea Medica*, spis o těle a jeho funkcích Samueala Strimesia *Somatology*, *Anatomie* Philipa Verheyena či specializovaný spis Williama Musgraveho *De Arthritide*. Vědecký zájem o medicínu v Telči dokládá text Friedricha Hoffmanna *Používání a důkladné vykazování a využívání telčského čistícího hořkého pramene*²⁵, uvedený mezi prvními tituly. Široký záběr zahrnující medicínu, ale i astrologii prezentuje *Astrologischer Spiegel* či spis s neurčitým názvem *Von der Magia Naturali*. Mezi lékařskými knihami jsou občas zařazeny i medicínské poněkud vzdálenější témata, jakým je například soubor citátů a aforismů starověkého lékaře Hippokrata – *Hypocratis Aphorismi*. Řada dalších spisů pojednává o historii medicíny, chirurgii, praktické medicíně či anatomii, jejich jazykem je latina, němčina a francouzština a pocházejí převážně z konce 17. století²⁶.

Stojatky v kontextu lékárnického vybavení

Výše zmíněný inventář se částečně zabývá i hmotným vybavením lékárny²⁷ včetně stojatek pro ukládání simplicii i složených léčiv. Kromě toho vyjmenovává i řadu dalších nepostradatelných lékárnických předmětů. Do současné doby se dochoval jen nepatrný zlomek představující pouhé tři typy předmětů – čtyři keramické stojatky, dvě dřevěné stojatky a šest kusů dřevěných krabic, přitom původní vybavení zahrnovalo i řadu předmětů potřebných pro výrobu medikamentů, od hmoždířů, skleněných aparatur až po váhy. Keramické stojatky²⁸ se užívaly na masti či tekuté léky, naopak krabice a dřevěné stojatky na suché části přípravků, ať již rostlin, minerálů, či živočišných substancí. Tekuté medikamenty byly často v nádobách skleněných²⁹, ty se však v Telči nezachovaly.

Keramická stojatka z telčské pobočky Muzea Vysočiny Jihlava (obr. 6) představuje jednoduchý válcový typ zdobený modrým malovaným rámem pro nápis. Obdélníková páska je vsazena do čtveřice listů, dvou po horní i dolní straně, mezi nimi vyrůstá květina o šesti okvětních lístcích. Oblé konce pásky dovršuje dekorativní seskupení listů. Blízký styl představuje i stojatka v Muzeu Vysočiny Jihlava doplněná monogramem IHS (obr. 7). Bílé obdélníkové prázdné textové pole je opět vsazeno mezi dvojice volutově stočených listů, mezi nimi je v horní části vyplněn květ lilie a po stranách vsazen členitý list s vroubkovaným okrajem. Pod pásem je situován monogram IHS ve žluté barvě doplněný křížem v horní polovině písmene H a třemi hroty při spodní části. Stejným způsobem je provedena i další nádoba, jež jako jediná vyobrazuje nápis látky, „*CINNABAR ART.*“

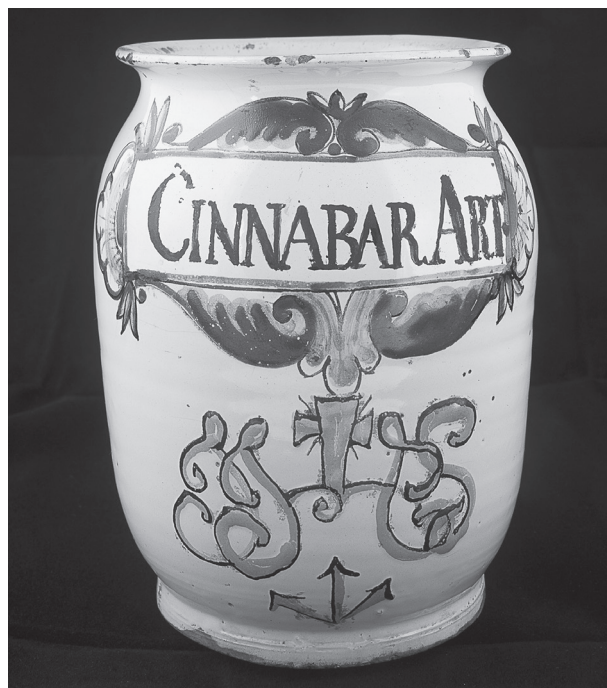


Obr. 6. Válcová stojatka

(obr. 8) odkazující na rumělkou, lat. *cinnabaris*, užívanou jako červené barvivo. V inventáři byla v době uzavření lékárny zaznamenána v množství 2½ lb. a ¼ lb. v ceně 6 zl. 15 kr. a 38 kr. Tento typ nádob se obvykle užíval na masti, lektvary apod., které se uzavíraly kůží převázanou pod vystouplým okrajem³⁰. Obě nádoby odpovídají středoevropské tvorbě od konce 17. století³¹, která se udržuje i v polovině a ve druhé polovině 18. století. Srovnat ji lze s nizozemskou produkcí konce 17. a první poloviny 18. století, běžně se vyskytovaly i nádoby německého³² či italského původu³³. Stojatky nepochybně českého či slovenského původu mají však svůj vlastní charakter spjatý pravděpodobně s keramikou habánskou, která



Obr. 7. Válcová stojatka s motivem IHS



Obr. 8. Válcová stojatka s motivem IHS a nápisem „Cinnabar Art“

proudy evropské tvorby reflektovala. Obdobný styl s folkloristickými prvky v modré barvě kolem bílého nápisového rámce nalezneme ve sbírce hospitalu Kuks, tamější nádoba vzešla z dílny habánských mistrů³⁴ a pochází z konce 17. století³⁵. Rovněž u telčských kusů je možné předpokládat dle dohledaných analogií jejich výrobu již v 17. století³⁶. Poslední keramická stojatka připomíná svým tvarem džbánek s útlým válcovým hrdlem a uchem. Přední část opět zdobí modrý rám lidového charakteru. Tvar nádoby je ve střední Evropě běžně užíván v léká-



Obr. 9. Vyrovaná stojatka na theriak č. 2



Obr. 10. Vyřezávaná stojatka na theriak č. 1, pohled na otevřenou nádobu a víko upevněné na obruči s pantem

renské praxi již od renesance³⁷⁾ a sloužil pro uchovávání olejů nebo sirupů. Z hlediska stáří se pravděpodobně jedná o mladší kus z produkce některé lidové dílny.

Dřevěné stojatky reprezentují dvě velké vyřezávané nádoby nepravidelného tvaru. Ojedinělá díla zručného řezbáře sloužila pro uložení farmaceutického prostředku (obr. 9, 10). Noha je u paty zdobena dvěma mýtickými zvířaty s ploutvovitými končetinami, ještěřím tělem a otevřenou tlamou (obr. 11). Obě bytosti jsou situovány za sebou, přičemž první hledí k čelní straně a druhá k zadní části. Kalich tvoří soubor dekorativních motivů z rokaje, listoví a vejcovitých motivů, vrchol je zvýrazněn oblou římsou a završen bustou mladé ženy s rozpuštěnými vlasy, štítkem před hrudníkem a korunou na hlavě. Celkové pojetí je nesmírně dynamické, expresivní a detailně provedené. Druhá nádoba zachovává podobné



Obr. 11. Detail ještěra a nohy vyřezávané stojatky na theriak č. 1

členění i výzdobu, pouze ještěr na patě nádoby zůstává osamocen a je opatřen křídly. Zvíře polehává na předních končetinách, hledí s otevřenou tlamou k levé straně a jeho dlouhý ocas probíhá za tělem zpět k hlavě, kde se dekorativně stáčí. Busta první nádoby je velmi podobná, opatřená odlišným účesem s loknami. J. S. Novák ve své stati o historii lékárny v Telči osoby již dříve identifikoval jako Marii Terezii, vzhledem k podobě bust s portréty císařovny je toto ztotožnění pravděpodobné. Nádoby uměleckého charakteru původně sloužily na theriak. Honosná schránka tak zdůrazňovala význam uchovávaného obsahu a dodávala mu na kouzlu jedinečnosti. Otázkou je datace děl a jejich sepětí s jezuitským řádem. S přihlédnutím k pokročilému dynamickému baroknímu slohu i zpodobnění císařovny je možné původ nádoby datovat do doby prvního „světského“ majitele lékárníka Ignáce Lyra³⁸⁾. Theriak, léčivá směs považovaná za všelék, byl v množství 10 lb. 5 uncí v telčské lékárně vyčíslen na 8 zl. 50 kr., jeho cena ve spisu *Pharmacopoea Austriaco – provincialis* z roku 1774 je přitom stanovena na 10 kr. za lot³⁹⁾, tedy na cenu podstatně vyšší.



Obr. 12. Dýhová krabice na ukládání minerálu boraxu



Obr. 13. Dýhová krabice na ukládání listů seny



Obr. 14. Dýchová krabice na ukládání listů seny, pohled na zadní stranu



Obr. 15. Zásuvka lékárenské skříně na uchovávání listů seny

Dřevěnými dýchovými krabicemi k uchovávání pevných léčiv, přírodních minerálů, semen a dalších sušených částí rostlin se literatura příliš nezabývá. Krabice dochované z původního vybavení jsou jednotné velikosti i výzdoby, tvar kvádrů s oblými hranami je doplněn snímatelným víkem kopírujícím spodní část. V původním inventáři byly užívány v několika velikostech. Ze 106 evidovaných nádob se dodnes dochovalo pouze šest exemplářů v jedné velikosti. Přední strana je vždy opatřena červeným mramorováním a malovanou nápisovou bílou páskou s červeným lemováním a textem odpovídajícím textu lékárenských skříní. Dochované krabice sloužily k uchovávání boraxu „BORAX. VEN“ (obr. 12) (*borax veneta*, tetraboritan sodný, *Natrium tetraboricum*), minerálu dováženého z Tibetu benátskými mořeplavci, dle inventáře (inv. *Borax. Venet.*), v době uzavření lékárny se zde nalézalo 2½ lb. za 5 zl. 30 kr. Dále v krabicích byla uchovávána semena kmínu „SEM. CARVI“ (*semen carum*) původem z Asie, či semena anýzu „SEM. ANIS“ (*semen anisum*) užívaných jako koření v množství 6 lb. za 1 zl. 12 kr., listů seny „FOL. SENNAE“ (*folia sennae*) (obr. 13, 14, 15), dříve běžně užívané rostliny, v ceně 1 zl. 10 kr. za 1 lt. a semen kučiby dávivé „NUC. VOMIE“ (*nucis vomitae*). Krabice listů seny a s označením „EQUORUM“ nesou před textovou částí navíc symbol oválného základu a dvouramenného kříže v horní části odpovídajícím alchymistickému znaku pro prach (lat. *pulvis*)⁴⁰. Patrně se jednalo o již rozdrčené části surovin,

v případě druhé krabice navíc o léčivou směs z vavřínu, kořenu hořce a dalších simplicíí⁴¹). Zajímavé je, že toto léčivo v inventáři uvedeno není, patrně v době uzavření lékárny nebylo k dispozici a nádoba byla prázdná. Z hlediska analogií lze tyto telěské předměty srovnat s exponáty v Českém Krumlově či v barokní lékárně v Polné. Krabice v Českém Krumlově zaujímají oválný tvar v jednotné černé barvě doplněné bílou nápisovou páskou s červeným okrajem. Oválný i obdélný základ mají krabice v Polné, opatřené žlutým nátěrem a bílo-modrou nápisovou páskou. Naopak podobný typ mramorování jako v Telči najdeme např. na dřevěné stojatce z cisterciáckého kláštera v Plasích.

Závěr

Archivní dokumenty i dochovaný mobiliář jezuitské lékárny v Telči svědčí nejen o každodennosti lékárenské praxe, ale také o intelektuálním zázemí lékárníků. Zdejší širokou nabídku léčiv doplňovaly a obohacovaly cizokrajné rostliny a jiné suroviny dovážené z různých kontinentů i z nových oblastí kolonizovaných Evropany, především Nového světa. Rozkrýváním dalších a dalších skutečností se postupně otevírá pestrý svět novověkého člověka, který nemusel být omezen pouze tuzemskými surovinami a mohl zakusit jedinečnosti cizích krajů prostřednictvím léčivých přípravků a pochutin. O využívání surovin a léků citovaných v inventáři nám hodně napovídá jak jejich množství, jež zde bylo zaznamenáno v době zrušení jezuitského řádu, tak i cena odrážející nejen náročnost přípravy, ale i „vzácnost“ daného simplicia či kompositu. Telč, která ve svém centru vychovávala budoucí misionáře, tak nestála na okraji veškerého dění, jak by mohla na první pohled naznačovat její odlehlost, ale byla právoplatnou součástí rušného běhu jezuitské transnacionální komunity zahrnující bohaté kontakty se světem. Různorodý inventář telěské lékárny je toho důkazem. Nádobky na léčiva pak představují ryze funkční a praktickou stránku celého lékárenského života, v němž se nezapomíná na určitou reprezentativnost a smysl pro detail.

Článek vznikl v rámci výzkumného projektu NAKI II „Telč a jezuité, řád a jeho mecenáši“, č. DG16P02M043.

Střet zájmů: žádný.

Literatura a prameny

1. **Novák J. S.** Lékárna v Telči (Věnováno Ph. Mru Karlu Paclíkovi), Zvláštní otisk z Časopisu Československého Lékárnictva. 1. vydání. Hronov: A. J. Votruba a syn 1926.
2. **Broncová D. (ed.)** Historie Farmacie v Českých zemích. 1. vydání. Praha: Milpo 2003.
3. **Rampula J.** Domy v Telči. Telč: Aristocrat 1999; 177.
4. **Černý K.** Lékařství v konsuetudinářích jihoevropských provincií Tovaryšstva Ježíšova. In: Ivanová, K., Urbásek, P. (eds.) Mezinárodní sympozium k dějinám medicíny, farmacie a veterinární medicíny, č. 7. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci 2005; 20.
5. **Hofer J.** Čím a jak léčili jezuité před 200 roky na Starém Hrozenkově a na Kopanicích. Čas. Lék. čes. 1942; 81, 551–556, 582–584, 611–612, 638–640, 666–667.

6. **Drha J.** Farmaceutika v knihovně hospitálu v Kuksu I. Příspěvek k dějinám hospitální lékárny milosrdných bratří (MB) „U Granátového jablka“ v Kuksu. Česká a slovenská farmacie 2005, 54, 275–285.
7. **Nešmerák K., Kunešová J.** Farmaceutická historie kapucinského kláštera v Praze na Hradčanech. Část I. Klášterní lékárna. Čes. slov. Farm. 2015; 64, 79–94.
8. **Entner J.** Georgius Josephus Camel. Brno: Národní památkový ústav, ú. o. p. v Brně 2006.
9. **Zavdil P. (ed.)** Čeští jezuité objevují nový svět. Dopisy a zprávy o plavbách, cestách a životy v Ameriky, Filipín a Marián (1657–1741). 1. vydání. Praha: Argo 2015; 67.
10. **Ravina E.** The Evolution of Drug Discovery: from Traditional Medicines to Modern Drugs. 1. vydání. Weinheim: Wiley-VCH 2011; 8–9.
11. **Drábek P.** Vývoj lékopisů. Dějiny věd a techniky 2002; 9, 45–47.
12. **Dohnal F.** Studijní texty k dějinám farmacie. 1. vydání. Praha: Karolinum 2014.
13. **Berner E., Sagar J. B. M.** Inventarium (Moravský zemský archiv, fond B1 Gubernium, kart. 788, sign. J 220/č. 46, fol. 209–227).
14. **Busínská H.** Cizokrajné rostliny středověkých latinských rukopisů. Jejich terminologie, znalost a použití. Listy filologické 1977; 100/3, 144–154.
15. **Mathioli P. O.** Herbář neboli bylinář. Svazek I. Fotoreprint. Olomouc: Dobra & Fontána 1998; 85.
16. **Sneader W.** Drug Discovery: A History. 1. vydání. Chichester: John Wiley & Sons 2005; 34.
17. **Thornton R. J.** A New Family Herbal. 1. vydání. London: Richard Philips 1810; 673.
18. **Sedláček A.** Paměti a doklady o staročeských mírách a váhách. 1. vydání. Praha: Česká akademie věd a umění 1923; 498 s.
19. **Behrs G. H.** Zwey Bücher Von der Materia medica. 1. vydání. Strasbourg: Johann Beck 1748; 275–295.
20. **Hahnemans S.** Apothekerlexikon. Svazek I., A-E. 1. vydání. Leipzig: S. L. Crusius 1793.
21. **Kubička R., Zelinger J.** Výkladový slovník malířství grafiky a restaurátorství. 1. vydání. Praha: Grada Publishing 2004; 320.
22. **Černý K.** Klementínské pilulky, apatyky jezuitských kolejí a jejich spor s pražskými lékárníky. Dějiny a současnost 2004/1, 12–14.
23. **Navrátilová Z., Patočka J.** Cynomorium – Bizarní rostlina s medicínským potenciálem. Prevence úrazů, otrav a násilí 2011; 199–203.
24. **Jungmann J.** Slovník česko-německý, sv. IV. 1. vydání. Praha: W. Špinky 1838.
25. **Catalogus der Teilscher Regal Bibliothek** (Moravský zemský archiv, fond B1 Gubernium, kart. 799, sign. J 220/č. 69), 23.
26. **Rationes triennes** (Moravský zemský archiv, fond E 30 Jezuité Telč, kart. 5, sign. 24/1)
27. **Mádl M.** Expozice historických lékáren. 1. vydání. Praha: Národní muzeum 1999.
28. **Hein W. H., Koning W. D. A.** Deutsche Apotheken-fayencen. 1. vydání. Frankfurt am Main: Govi-Verlag 1977.
29. **Conradi H. P.** Apothekengläser im Wandel der Zeit. Über Gebrauch und Entwicklung von Kosmetik – und Arzneigeßäßen aus Glas unter besonderer Berücksichtigung des Apothekenstandgefäßes. Würzburg: Jal 1973.
30. **Crellin J. K.** Medical Ceramics in the Wellcome Institute. 1. vydání. London: The Wellcome institute of the History of Medicine 1969; 10.
31. **Antall A., Szebellédy G.** Pictures from the History of Medicine. 1. vydání. Budapest: Corvina Press 1973; 82–83.
32. **Drey R. E. A.** Apothecary Jars. Pharmaceutical Pottery and Porcelain in Europe and the East 1150-1850 with a Glossary of Terms used in Apothecary Jar Inscriptions. London – Boston: Faber and Faber 1978; 121–123, 162–163.
33. **Campanile L.** I vasi di farmacia. 1. vyd. Milano: Silvana Editoriale d'Arte 1972.
34. **Kybalová J., Novotná J.** Habánská fajáns 1590–1730. 1. vydání. Praha: Uměleckoprůmyslové muzeum 1981.
35. **Hanzlíček Z., Rajtr P., Rusek V.** Barokní lékárna v Kuksu. 1. vydání. Hradec Králové: Kruh 1971; 52, 78.
36. **Nékam L.** Alte Ungarische Apotheken. 2. vydání. Ungarn: Corvina 1971; IV, V.
37. **Fetzer W.** Pharmazie: Historisches aus Museen und Sammlungen der DDR. 1. vydání. Leipzig: Deutscher Verlag für Grundstoffindustrie 1983; 53, 190.
38. **Holubová M.** Lékárna telčské koleje a její správci (v tisku).
39. **Hájek A.** Lékárna – historické a obchodní aspekty. In: Kubásková L., Steinová Š. (eds.) Prameny a studie, Obchod, č. 39, Praha: Národní zemědělské muzeum 2007; 146.
40. **Schröder J.** Pharmacopoeia medico-chymica. Berlin: Sumptibus Iohannis Gerlini 1644.
41. **Dispensatorium Pharmaceuticum Austriaco-Viennense**, Vienna: Collegii Pharmaceutici Viennensis 1729.